

PROSTOR

23 [2015] 2 [50]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
23 [2015] 2 [50]
195-470
7-12 [2015]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

208-221 **IRMA HUIĆ**
MLADEN OBAD ŠČITAROCI

URBANISTIČKI RAZVOJ GRAČISCA
U ISTRU

NOVE SPOZNAJE I ČIMBENICI IDENTITETA
NASELJA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.4(497.5 GRAČISCE)"9/18"

URBAN DEVELOPMENT OF GRAČISCE
IN ISTRIA

NEW INSIGHTS AND ELEMENTS
OF ITS IDENTITY

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 711.4(497.5 GRAČISCE)"9/18"

Sl. 1. GRAČIŠĆE, PANORAMA
Fig. 1. GRAČIŠĆE, PANORAMA

IRMA HUIĆ, MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD
HR – 10000 ZAGREB, NIKE GRŠKOVIĆA 23
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26
ihuic@h-r-z.hr
mos@arhitekt.hr

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK
UDK 711.4(497.5 GRAČIŠĆE)"9/18"
TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE
ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 25. 11. 2015. / 7. 12. 2015.

CROATIAN CONSERVATION INSTITUTE
HR – 10000 ZAGREB, NIKE GRŠKOVIĆA 23
UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26
ihuic@h-r-z.hr
mos@arhitekt.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 711.4(497.5 GRAČIŠĆE)"9/18"
TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING
ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 25. 11. 2015. / 7. 12. 2015.

URBANISTIČKI RAZVOJ GRAČIŠĆA U ISTRI NOVE SPOZNAJE I ČIMBENICI IDENTITETA NASELJA

URBAN DEVELOPMENT OF GRAČIŠĆE IN ISTRIA NEW INSIGHTS AND ELEMENTS OF ITS IDENTITY

ČIMBENICI IDENTITETA
GRAČIŠĆE
ISTRA
RAZVOJ NASELJA
STRATIGRAFSKA ANALIZA

ELEMENTS OF IDENTITY
GRAČIŠĆE
ISTRIA
DEVELOPMENT OF THE SETTLEMENT
STRATIGRAPHIC ANALYSIS

Na primjeru Gračišća, sagledavajući razvoj istarskih naselja u prostoru sličnih zemljopisnih i graditeljskih obilježja, analizirani su čimbenici identiteta srednjovjekovnih istarskih naselja. Čimbenici identiteta koji se razmatraju tijekom povijesnoga razvoja naselja jesu topografski smještaj, tkivo i ustroj naselja, obrambeni okvir grada te obilježja gradotvornih elemenata naselja (dominantni prostori i građevine).

This paper, based on the analysis of Gračišće settlement, investigates the elements of identity of medieval settlements in Istria, a region of similar geographical and building features. Elements of identity, studied in the context of the historical development of the settlement, are its topography, fabric and structure, defense system, and the most prominent areas and structures that formed it.

UVOD

INTRODUCTION

Srednjovjekovni urbanizam unutrašnje Istre rezultirao je organskom urbanom morfologijom, promovirajući istarski primjer kao sinonim za srednjovjekovni urbanizam na nacionalnoj razini. Urbanistički i arhitektonski oblici srednjovjekovnih naselja u Istri nastali su miješanjem obilježja dviju različitih tradicija (srednjoeuropske i mletačke). Naselja središnje Istre, područje povijesne Pazinske knežije (današnje Pazinstine), još su uvijek zadržala svoj srednjovjekovni karakter i obuhvat.

Predmet istraživanja – Rad je dio istraživanja koje sagledava razvoj istarskih naselja u prostoru sličnih zemljopisnih i graditeljskih obilježja, a u ovome će se slučaju na primjeru Gračišća analizirati čimbenici identiteta srednjovjekovnih istarskih naselja.¹ Cilj je rada nadopuniti postojeće spoznaje o razvoju Gračišća. Čimbenici identiteta koji će se razmatrati tijekom povijesnoga razvoja naselja jesu topografski smještaj, tkivo i ustroj naselja, obrambeni okvir grada te obilježja gradotvornih elemenata naselja (dominantni prostori i građevine).

Smještaj naselja – Šire područje Gračišća, danas Općina Gračišće, graniči s općinama Cerovlje, Žminj, Barban, Pican i Pazin. Gračišće svojim položajem dominira uzdignutom zaravni uz prometnicu Pazin-Plomin. Naselje se prostire duž zaravni u smjeru sjever-jug, slijedeći prirodno obilježje terena. Zaravan je sa zapada određena Pazinskom kotlinom, is-

tokom Čepickim poljem, na jugoistočnom dijelu Raškom dragom, a na sjevernom rubu omeđuju je Gologorički potok i dolina Fojbe (Sl. 2.).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA URBANISTIČKOG RAZVOJA GRAČIŠĆA

RESEARCHES ON URBAN DEVELOPMENT OF GRAČIŠĆE UNTIL PRESENT

Dostupna literatura koja se odnosi na Gračišće može se podijeliti u dvije skupine: prvu čini opća povijesna literatura koja spominje Gračišće kao dio prstena utvrđenih naselja oko Pazina i ekonomsko središte Knežije, a drugu skupinu čine tekstovi domaćih autora iz druge polovice 20. stoljeća koji se bave većinom pojedinačnim građevinama ili umjetninama u naselju. Istraživanje urbanističkog razvoja Gračišća dosad se nije nitko bavio.

Prva skupina obuhvaća temeljna djela o istarskoj povijesti (Benussi, De Franceschi, Gruber, Kirac). Gračišće je također spomenuto u nekoliko putopisnih tekstova iz kraja 19. i početka 20. stoljeća.²

Iscrpan prikaz i analizu stilskih obilježja najpoznatijih građevina u Gračišću daje Cornelije Budinić u svojim dvjema publikacijama tiskanim početkom 20. stoljeća. Budinićevi tekstovi daju dobar pregled stanja i dataciju opisanih građevina, no ne govore o razvoju naselja. Do tekstova tiskanih u drugoj polovici 20. stoljeća njegovi su tekstovi bili jedina ozbiljna analiza gračišćanskih spomenika.³

Od tekstova nastalih u drugoj polovici 20. stoljeća ističu se tekstovi Danila Klena, Vjekoslava Bratulića i Radovana Ivančevića.⁴ Najiscrpniji tekst koji analizira srednjovjekovno Gračišće jest tekst Radovana Ivančevića *Model srednjovjekovnog Gračišća* u kojem analizira drveni model naselja iz 17. stoljeća.

¹ Istraživanje je dio znanstvenog projekta *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [2032] koji financira Hrvatska zaklada za znanost, provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² *** 1987.; BENUSSI, 1897.; BENUSSI, 1924.; DE FRANCESCHI, 1879.; GRUBER, 1924.; KIRAC, 1946.; DE FRANCESCHI, 1964.; KANDLER, 1849: 254; KANDLER, 1877: 139; *** 1892.; CAPRIN, 1895.

³ BUDINIĆ, 1916.; BUDINIĆ, 1984. Budinić prilaze i prvu poznatu arh. snimku crkve sv. Antuna u Gračišću i crteže opisanih građevina.

⁴ KLEN, 1969.; KLEN, 1977.; BRATULIĆ, 1963.

⁵ IVANČEVIĆ, 1966. Model se nalazi u rukama sveca koji je dio višedijelne oltarne kompozicije koje izradu natpisa na predeli smjesta u 1633. godinu.

⁶ ČEĆ, DAROVEC, 2009.

⁷ KRIZMANIĆ, VUČIĆ, 1997.; DREMPETIĆ, 1997. Započeta izrada konzervatorske podloge naselja Gračišće.

⁸ Prva izmjera na tlu Istre obavljena je 1785. u sklopu jozefinske izmjere Habsburske Monarhije. Prva sustavna

Ivančević u članku uspoređuje prikaz na modelu s postojećim stanjem u naselju.⁵ Zanimljiv je članak Dragice Čeć i Darka Darovca *Značenje seoskih utvrda uz mletačko-habsbursku granicu u ranom novom vijeku* u kojem se autori osvrću na Gračišće kao primjer takva utvrđenog naselja u Hrvatskoj, ali se ne bave urbanističkim razvojem Gračišća.⁶

Analizom razvoja naselja u Istri, no ne i Gračišća, bavilo se nekoliko autora kroz obradu u magistarskim radovima i konzervatorskim podlogama za izradu prostornih planova. Valja spomenuti konzervatorsku podlogu grada Pazina autora Borisa Vučića i Atilija Krizmanica, te Jadranku Drempetić koja u svome magistarskom radu obrađuje povijesni razvoj Berma. Navedeni radovi primjenjuju sličnu metodologiju koja se primijenila u ovome istraživanju.⁷

Izvori korišteni u istraživanju – Budući da dosad nije bilo ozbiljnije analize urbanističkog razvoja Gračišća, veliki broj podataka prikupljen je preklapanjem arhivskih izvora, kartografske dokumentacije i dostupne literature. Arhivski se izvori ponajprije odnose na katastarske karte iz 19. stoljeća u mjerilu 1:2280, katastarska izmjera Franje I. iz 1820. godine i katastarska izmjera 1874. godine.⁸ Te katastarske karte preklapljene sa suvremenim katastrom omogućile su pouzdano prepoznavanje izgradnje nakon 1820. godine, a time i jasniji uvid u povijesnu matricu naselja. Kartografski izvori odnose se na Detaljnu topografsku kartu [DTK25] u mjerilu 1:25000, Hrvatsku osnovnu kartu [HOK] u mjerilu 1:500, Digitalnu ortofoto kartu [DOF] u mjerilu 1:5000 i katastarsku kartu u mjerilu 1:2000.⁹

Arhitektonsko snimanje postojećega stanja građevina unutar obuhvata istraživanja većinom je obavljeno u sklopu kolegija Graditeljsko naslijeđe I na Arhitektonskom fakultetu

izmjera Istre obavljena je u sklopu katastarske izmjere Habsburske Monarhije 1817.-1822.

⁹ Svi katastarski prilozi ustupljeni su od Državne geodetske uprave i Područnog ureda za katastar Pazin. [www.dgu.hr]

¹⁰ IVETIĆ, 2000.

¹¹ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara [NN 69/99, NN 151/03; NN 157/03, Ispravak, NN 87/09, NN 88/10]. Pod pojmom 'povijesna jezgra' smatra se naselje ili dio naselja koji sadrži povijesno prepoznatljive strukture što svjedoče o čovjekovoj nazocnosti u prostoru.

¹² Terenski rad na inventarizaciji građevina proveden u sklopu istraživanja za doktorsku disertaciju tijekom 2013.-2014. godine.

¹³ LIPOVAC, 1994.; TOSCO, 2003: 133; VALVASOR, 1689: 171

¹⁴ Primjena arheološke metode stratigrafske analize podrazumijeva stratigrafsku analizu zidova i slaganje uočenih stratigrafskih jedinica. Cilj je utvrditi promjene u strukturi zida te njihovo stavljanje u kronološki redosljed. Metoda 1990-ih dobiva naziv *Archeologia dell'architettura*. Vidjeti detaljnije: BROGLIO, G.P. (1997.), *Dall'analisi stratigrafica degli elevati all'Archeologia dell'Architettura*, „Archeologia dell'Architettura”, Il: 175-180, Firenze.

Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom prof. dr.sc. Vladimira Bedenka od 1984. do 1986. godine.

Osim arhitektonskih snimaka postojećega stanja, vrijedan izvor podataka za stratigrafsku analizu bile su fotografije iz fototeke Konzervatorskog odjela u Rijeci snimljene do 1970. godine i fotografije Konzervatorskog odjela u Poreču snimljene do 2010. godine. Fotografije Gračišća s početka 20. stoljeća nalazimo u zbirci starih razglednica Muzeja grada Pazina objavljene u knjizi Marije Ivetić *Pazin na starim razglednicama*.¹⁰

Metoda istraživanja – Unutar granice povijesne jezgre¹¹ Gračišća provedeno je terensko istraživanje sačuvanih mikroubanističkih cjelina (blokovi-nizovi, ulice, trgovi) uz inventarizaciju svih povijesnih građevina zabilježeni na katastru s početka 19. stoljeća i dostupnim prijašnjim grafikama i planovima.¹² Pri inventarizaciji obuhvaćene su, prije svega, ulične zgrade koje su i mjerodavne za povijesnu sliku i ambijent naselja. U naselju su također analizirane građevine važne za razvoj naselja. Određivanje približnog vremena ili točne godine gradnje tih građevina primijenjeno je u analizi razvoja naselja te je usporedbom stilskih obilježja pomoglo u određivanju vremena gradnje ostalih građevina u naselju.

U analizu je bio uključen i katastar iz 1820. godine s pomoću kojeg su se rekonstruirali dijelovi naselja srušeni nakon nastanka katastra, stari planovi i nacrti, grafike i vedute, osobito Valvasorova grafika i model Gračišća iz 17. stoljeća, te povijesni podatci iz urbara i ostalih povijesnih dokumenata (korespondencija feudalca i vladara, u kojoj se često traži modernizacija utvrde).¹³ Nakon analize arhivske i povijesne dokumentacije na arhitektonskim su nacrtima postojećega stanja traženi dokazi povijesnih struktura i etapnosti gradnje arheološkom metodom stratigrafske analize.¹⁴ U kartama su grafički prikazani svi podatci o interpretaciji razvoja naselja i utjecaja kastela na smjerove razvoja naselja. U naseljima je analiziran njihov topografski i prometni smještaj, urbanistički ustroj i građevine u naselju.

Primjena ove metodologije istraživanja, uključujući arheološku metodu stratigrafske analize, omogućila je detaljnije podatke o razvoju pojedinih građevina u naselju, a time i jasniji uvid u urbanistički razvoj cijeline naselja.

URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKI RAZVOJ GRAČIŠĆA

URBAN DEVELOPMENT AND ARCHITECTURE OF GRAČIŠĆE

Urbanistički ustroj Gračišća – Današnja povijesna jezgra Gračišća ima izdužen ovalni

SL. 2. SMJEŠTAJ GRAČIŠĆA U ISTRI
FIG. 2. LOCATION OF GRAČIŠĆE IN ISTRIA

SL. 3. MODEL GRAČIŠĆA S OLTARA IZ 1633. GODINE
FIG. 3. SCALE MODEL OF GRAČIŠĆE, ALTAR, 1633

tolcrt s najvišom točkom na kojoj se nalazi župna crkva sv. Vida, Modesta i Kresencije te najnižom točkom na kojoj su glavna gradska vrata. U srednjem vijeku bilo je okruženo zidinama s kulama (Sl. 5.). Od glavnog ulaza u naselje jedna se ulica odvaja prema crkvi sv. Vida, Modesta i Kresencije, sjevernome dijelu grada i manjemu trgu na sjeverozapadnom rubu naselja s crkvom sv. Pankracija. Druga ulica od gradskih vrata vodi južno prema ljevakostomu velikom gradskom trgu. Na ulazu u trg smještena je crkva sv. Marije na Placi. Crkva sv. Antuna, biskupska kapela, nalazi se nasuprot crkvi sv. Marije, na zapadnome rubu trga. S trga je moguća komunikacija do crkve sv. Eufemije na jugoistočnom rubu naselja i prolazom ispod biskupske kapele prema sjeveroistočnom dijelu naselja i crkvi sv. Vida, Modesta i Kresencije.

Razmatrajuci **urbanističko-arhitektonski razvoj** Gračišća od 10. do 20. stoljeća¹⁵ u kontekstu razvoja naselja Pazinske knežije, uočavaju se tri razdoblja većih radova i širenja naselja:

- Potkraj 13. i početkom 14. stoljeća, stvaranjem velikoga feuda grofova Gorickih, novi feudalac započinje seriju investicija u nove posjede;
- Drugo je važno razdoblje za širenje naselja u 15. stoljeću i početkom 16. stoljeća, nakon većih ratnih sukoba Mletačke Republike i Habsburga, prodorom Turaka i pojavom vatrene oružja;
- Posljednje razdoblje većih radova i širenja naselja jest nakon Uskočkoga rata početkom 17. stoljeća, kada se situacija u Knežiji stabilizira i počinje obnova potpuno opustošene Knežije, ali i graničnih mletačkih posjeda.

Gračišće do 14. stoljeća – Prapovijest naselja Gračišće i područja oko Gračišća gotovo je nepoznata. Pregledom literature i povijesnih terenskih izvještaja možemo utvrditi postojanje nekoliko potencijalnih i potvrđenih prapovijesnih arheoloških nalazišta.¹⁶ Kao i u prapovijesti, i u antici je područje Gračišća bilo slabo naseljeno, najvjerojatnije napušteno, a naselje je ponovno obnovljeno u kasnoj antici kao utvrda za zaštitu stanovništva.¹⁷ Tek u 3. i 4. stoljeću položaj Gračišća počinje dobivati na važnosti, u doba borbi za carski tron i početkom nadiranja barbarskih plemena. Uzvisine oko Gračišća postaju idealni položaji za vojne straže, a na njima se grade male osamljene crkve s dobrim pogledom na prometnice u dolinama. Feud i župa Gračišće (osnovana oko 1000. godine) bili su pod upravom Picanske biskupije, koja u 13. stoljeću ustupa feud Gorickim grofovima. U Gračišću je bila povremena rezidencija picanskih biskupa.¹⁸ U dokumentu iz 1199. godine, sporazumu Barbana i Pule, među svjedocima sporazuma spominje se i stanovnik Gračišća.

Taj podatak možemo uzeti kao prvi spomen mjesta u povijesnim dokumentima, a ujedno je i dokaz da je potkraj 12. stoljeća Gračišće bilo jedno od važnijih i većih naselja.¹⁹ O izgledu naselja prije 14. stoljeća nema podataka. Može se pretpostaviti da je na mjestu današnje crkve sv. Vida postojala stara crkva. Na modelu Gračišća iz prve polovice 17. stoljeća crkva je prikazana kao longitudinalna građevina s prigradenom sakristijom uz južni zid i zvonikom ispred ulaza. Prema proporciji može se pretpostaviti da je, kao i kasnije sagrađena crkva sv. Eufemije, imala tri pravokutne apside²⁰ (Sl. 3.).

Gračišće u 14. i 15. stoljeću (Sl. 6.) – Gračišće ulazi u sastav Pazinske knežije 1342. godine, a 1374. zajedno s ostatkom Knežije dolazi pod vlast Habsburgovaca. Naselje se u povijesnim izvorima spominje kao jači komun obzidan bedemima.²¹ Na sjevernome rubu naselja, na gradskim zidinama, u 14. stoljeću sagrađena je crkva sv. Pankracija. Ispred crkve uspostavlja se manji trg okružen stambenim kućama. S obzirom na to da je crkva izgrađena na bedemima, zaključak je da su bedemi sagrađeni prije crkve, još početkom 14. stoljeća.²² Na kući na k.č. 1* i 105/2 u prizemlju je s vanjske strane gradskih zidina vidljiva puškarnica, koja obilježjima odgovara puškarnicama na zidinama nastalim od 12. do 14. stoljeća²³ (Sl. 4.). U isto razdoblje u Gračišću je moguće smjestiti sklop gradskih vrata sa po dvije bočne kule i propugnakulom. Postojanje propugnakula potvrđuje model Gračišća iz prve polovice 17. stoljeća, na kojem je on jasno prikazan (Sl. 3.). Na prostoru ispred glavnoga ulaza u naselje gradi se 1381. godine crkva sv. Antuna, koja je već u sljedećem stoljeću adaptirana i uklopljena u biskupsku rezidenciju. Na jugoistočnom rubu naselja 1383. godine dovršava se gradnja crkve sv. Eufemije.²⁴

SL. 4. GRAČIŠĆE, POGLED NA ZAPADNE ZIDINE, K.Č. 105/2 I 1*
FIG. 4. GRAČIŠĆE, VIEW OF THE WEST WALLS, CADASTRAL PLOT 105/2 AND 1*

¹⁵ Kako se u radu razmatra urbanistički razvoj povijesne jezgre Gračišća, nije analizirana izgradnja nakon 1874., odnosno izgradnja izvan povijesne jezgre naselja.

¹⁶ Za područje Gračišća i Pazinstine, nema sustavno provedenih arheoloških istraživanja. Na prapovijesno podrijetlo nepobitno ukazuju nalazi prapovijesne keramike. Detaljnije vidjeti: MONFARDIN-JUROS, F. (1983.), *Pazinstina u srednjem vijeku*, Pazin od prapovijesti do srednjeg doba, Katalog 15, Pula (bez paginacije); MARCHESSETTI, C. (1903.), *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Atti del Museo civico di storia naturale di Trieste, 10: 1-207, Trieste.

¹⁷ STARAC, 2000: 17-19. Rimska ekonomija nije imala većih interesa na području između teritorija priobalnih kolonija i municipija Tergeste, Egida, Parentia i Pole te granice Italskih provincija s provincijom Ilirik.

¹⁸ *** 1991: 61

¹⁹ MARGETIC, 1993: 44-47. Jedino su stanovnici važnijih naselja, koja su imala svoj pečat i mogli biti svjedoci u pravnim sporovima.

²⁰ VLAKETIĆ, 2002: 29

²¹ KLEN, 1977: 271; VLAKETIĆ, 2002: 23. U Pazinskoj ispravi iz 1409. predstavnici općine Gračišće ovjeravaju ispravu svojim pečatom i potpisom. Posjedovanje pečata vjerodostojan je dokaz da je Gračišće početkom 15. st.

imalo kakvu-takvu samostalnost i status koji je grad izdizao od susjednih općina, a prikaz kule sa zidinama na pečatu potvrđuje da je Gračišće potkraj 14. odnosno početkom 15. st. sigurno bilo utvrđeno.

22 FUCIĆ, 1964: 417-418; GRAH, 1983: 217. Unutrašnjost crkve oslikana je zidnim slikama koje se mogu vremenski smjestiti u prvu polovicu 15. st., što znači da je crkva sagrađena najkasnije potkraj 14. st.

23 VIŠNJIC, 2008: 34, 46, 62-64. U široj regiji slične puskarnice nalazimo u Kobdilju, Piranu, Završju, Momjanu i Pietru Pelosi. Puskarnice u utvrdi Pietro Pelosa vremenski su, stratigrafskom analizom, smještene u razdoblje do kraja 13. st.

24 Gradnja crkve sv. Eufemije, prema tekstu natpisa iznad ulaznih vrata, završena je 1383. god.

25 Za potvrdu te pretpostavke potrebno je provesti arheološka istraživanja duž pretpostavljene trase.

26 FUCIĆ, 1960: 10-11. Majstor Dento po narudžbi Petra Beračića 1425. god. na ulazu na današnji glavni trg u naselju gradi crkvu sv. Marije na Placi. Na ploči ugrađenoj iznad ulaza zabilježena je godina gradnje, naručitelj i majstor koji je crkvu gradió. Natpis na crkvi glasi: ANO DOMINI MCCCCXXV / DIE V AUGUSTI CONSECRATA / EST HAEC ECCLESIA SANCTAE MARIAE VIRGINIS PER DOMINUM GREGORIUM / EPISCOPUM PETTENESSEM. EST PETRUS FUNDATOR / BERACICZ DENTOUQUE OPERIS FACTOR

Razmatrajuci obuhvat zidina oko naselja u 14. stoljeću, malo je vjerojatno da su zidine već onda zauzimale površinu koju su obuhvatale nakon građevinskih preinaka na početku 16. stoljeća. Ako je ulica Pod Fumu građena tijekom 15. stoljeća, a polukružna kula početkom 16. stoljeća, jedina građevina za koju sigurno znamo da je u južnome dijelu naselja građena u 14. stoljeću jest crkva sv. Eufemije. Pretpostavka je da je naselje 14. stoljeća imalo manji obuhvat zidina, koji je prilikom preinaka na početku 16. stoljeća proširen do današnjeg obuhvata.²⁵

Gradnjom crkve sv. Marije na Placi, s ulazom usmjerenim prema gradskim vratima, biskupske rezidencije i palače Salamon, Gračišće u 15. stoljeću uređuje reprezentativan gradski prostor na ulazu u naselje²⁶ (Sl. 11.). Budući da su u Gračišću picanski biskupi imali povremenu ljetnu rezidenciju, picanski biskup Pasqualino Paskazije gradi tu svoju palaču. U

SL. 5. GRAČIŠĆE, URBANISTIČKI USTROJ MJESTA
FIG. 5. GRAČIŠĆE, URBAN STRUCTURE

SL. 6. GRAČIŠĆE, NASELJE U 14. I 15. ST.
FIG. 6. GRAČIŠĆE, SETTLEMENT IN 14TH AND 15TH C.

SL. 7. GRAČIŠĆE, NASELJE U 16. ST.
FIG. 7. GRAČIŠĆE, SETTLEMENT IN 16TH C.

SL. 8. GRAČIŠĆE, NASELJE U 17. ST.
FIG. 8. GRAČIŠĆE, SETTLEMENT IN 17TH C.

sklop palače uključena je već postojeća kapela sv. Antuna, koja je tom prilikom i znatnije preuređena.²⁷ Ulaz je u kapelu iz natkrivenoga prolaza koji omogućava prolaz s glavnog trga prema crkvi sv. Vida. Kapela se danas nalazi unutar bloka kuća, no na sjevernom uglu vidljivi su vežnjaci na koje se nastavljao zid biskupske palače pa je moguće pretpostaviti i položaj palače unutar naselja. O položaju palače uz kapelu govori veća prazna parcela na k.č. 1341/5 koja bi odgovarala markici palače. Na istočnom uglu sačuvan je ulaz u zvonik koji je također bio dio sklopa palače (Sl. 12.).

Gotovo istovremeno nasuprot biskupskoj rezidenciji gradi se palača Salamon.²⁸ Klesarski detalji kamene plastike i načini zidanja glavnoga pročelja palače vidljivi su na crkvi sv. Marije na Placi i na kapeli sv. Antuna, stoga možemo i palaču vremenski smjestiti u 15. stoljeće.²⁹ Osim usporedbe s vremenski do-

kumentiranim primjerima u naselju, način zidanja palače može se usporediti s postojećim sličnim primjerima palača iz 15. stoljeća u Poreču³⁰ (Sl. 15.).

Razmatrajuci današnje preostale kuće iz 14. i 15. stoljeća u Gračišću, vidljiv je nedostatak izgradnje u bloku ispred glavnoga ulaza u naselje. Uspoređujući tu situaciju s Boljunom, Kršanom ili Bermom, može se pretpostaviti da je pred ulazom bio veći prazni prostor za okupljanje, ladonja³¹, srednjovjekovno središte naselja. U prilog toj hipotezi ide orijenta-

²⁷ DE FRANCESCHI, 1964: 330-331

²⁸ VLAKETIĆ, 2002: 31. Istarska enciklopedija, Foscan i Alberi smjestaju gradnju palače u 1570. godinu.

²⁹ SEMI, 1935: 77-78

³⁰ PRELOG, 2007: 107

³¹ Ladonja je stablo iz porodice brijestova. U središnjoj Istri, pod ladonjom, na rubu naselja ili na trgu na otvorenom prostoru, zasjedalo je općinsko vijeće sa zupanom.

cija crkve sv. Marije na Placi, kojoj je ulaz okrenut prema glavnom ulazu u naselje, te orijentacija biskupske rezidencije, kao i glavno pročelje palače Salamon.

Tijekom 15. stoljeća Gracisce se znatnije širi uz glavne putove u naselju. Od glavnih gradskih vrata prema crkvi sv. Eufemije grade se nizovi kuća uz ulicu i manji nizovi okomiti na glavni put u naselju (npr. ulica Pod Fumu).³² Stambene kuće postavljene su na manjim kvadratičnim parcelama podjednake veličine koje tvore ulični potez, a pripadajuće gospo-

³² Nekoliko kuća u ulici Pod Fumu na nadvratnicima ima uklesanu godinu gradnje. Kuća na k.č. 64 ima uklesanu 1449. godinu, dok kuća na k.č. 62/2 ima uklesanu godinu 1451. i znak za kovačnicu.

³³ Stambene kuće su jednodimenzionalne s prizemljem i prvim katom. Međukatna konstrukcija jesu drvene grede pokrivene daskama. Stubiste je unutar kuće ili u nekim slučajevima prislonjeno uz pročelje. Smještaj stubista ovisio je o veličini parcele i vremenu gradnje.

darske zgrade smještene su iza stambenih kuća u usporednom nizu odvojenom uskim prolazom od uličnoga niza kuća³³ (Sl. 16.). Koristeći se vremenski određenim i dokumentiranim primjerima stambene izgradnje iz 15. stoljeća, isti način zidanja uočen je na nizu kuća na k.č. 95-90 koji od crkve sv. Antuna prati glavni put prema crkvi sv. Eufemije i nizu kuća koji je okomit na taj put s kućama na k.č. 89-87, 84/1 i 84/2. Prema crkvi sv. Vida u 15. stoljeću gradi se nekoliko manjih nizova zgrada/kuća okomitih na crkvu. Nizovi na k.č. 18-20 danas su gotovo u cijelosti srušeni. Niz na k.č. 21-24 još je uvijek zadržao svoja srednjovjekovna obilježja. Kuća na k.č. 24 ima uklesanu godinu gradnje – 1454. Kuća na k.č. 25, u koju će se u 18. stoljeću smjestiti hospicij, također je građena u 15. stoljeću, a proširena je prilikom preinake kuće u hospicij.

Crkva sv. Vida okružena grobljem, iako župna crkva, nije jače integrirana u naselje i za nju

SL. 9. GRACIŠĆE, NASELJE U 18. ST.
FIG. 9. GRACIŠĆE, SETTLEMENT IN 18TH C.

SL. 10. GRACIŠĆE, NASELJE U 19. ST.
FIG. 10. GRACIŠĆE, SETTLEMENT IN 19TH C.

11

12

13

14

SL. 11. GRAČIŠĆE, POGLED NA CRKVU SV. MARIJE NA PLACI I TRG
FIG. 11. GRAČIŠĆE, VIEW OF ST MARY'S CHURCH ON PLACA
AND THE SQUARE

SL. 12. GRAČIŠĆE, POGLED NA SJEVERNO PROČELJE
KAPELE SV. ANTUNA
FIG. 12. GRAČIŠĆE, VIEW OF THE NORTH FACADE
OF ST ANTHONY'S CHAPEL

SL. 13. GRAČIŠĆE, POGLED NA OKRUGLU KULU
FIG. 13. GRAČIŠĆE, VIEW OF THE ROUND TOWER

SL. 14. GRAČIŠĆE, POGLED NA GLAVNI GRADSKI TRG
FIG. 14. GRAČIŠĆE, VIEW OF THE MAIN TOWN SQUARE

se može reći da se nalazi izvan naselja. Prema crkvi vode dva puta, jedan kroz natkriveni prolaz biskupske kapele, a drugi kroz prostor ladonje prema istoku.³⁴

Gračišće u 16. stoljeću (Sl. 7.) – Početkom 16. stoljeća Gračišće je prema gospodarskoj snazi i broju stanovnika bilo prvo u Pazinskoj knežiji. Tijekom rata Cambraiske lige, u velikoj mletačkoj ofenzivi 1508. godine Venecija je kratkotrajno okupirala naselje. U reformiranom urbaru iz 1578. godine naselje je označeno kao *städtl*, odnosno kao manji grad.³⁵ Naselje je po svojoj ekonomskoj snazi bilo među najjačima u Knežiji.

Kraj 15. i početak 16. stoljeća u Gračišću je obilježen velikim graditeljskim pothvatom obnove i osuvremenjivanja gradskih zidina. Na južnome rubu naselja gradi se nova okrugla kula s topničkim puškarnicama. Prema natpisu na kordonskom vijencu gradnja je kule završena 1500. godine³⁶ (Sl. 13.). Uz potez zidina do nove okrugle kule gradi se i nekoliko kuća u nizu na k.č. 81/2, 81/1, 80, 77, 76 i 74, koje su prikazane i na modelu Gračišća iz 17. stoljeća.³⁷ Obnovljeni su ulaz u grad i gradska loža, kojoj je pridodan fontik 1549. godine.³⁸

Pazinski kapetan Areardi 1570. godine ruši rezidenciju picanskih biskupa, a njezina se grada upotrebljava za gradnju kašće.³⁹ Nakon rušenja i razgradnje rezidencije preostala je samo biskupska kapela, odnosno crkva sv. Antuna, čime se otvara velik prazni prostor na istočnoj strani bloka biskupske rezidencije, odnosno glavnoga gradskog trga. Blok biskupske palače dodatno se zatvara na sjevernoj strani gradnjom niza zgrada na k.č.

112-114. Gradnjom kuće na k.č. 108, sjevernoga stambenog niza, i rušenjem palače počinje popunjavanje prostora ladonje i premještanje glavnoga gradskog trga na prostor ispred južnoga pročelja crkve sv. Antuna i iza crkve sv. Marije na Placi (Sl. 14.). Prostor novoga trga počinje se oblikovati gradnjom na sjevernoj strani kad se 1576. godine gradi već spomenuta manja kuća na k.č. 108, datirana natpisom na vratima. Nasuprot njoj, u nastavku do palače Salamon, na k.č. 105/1 gradi se sljedeća velika kuća koja sa zapadne strane obilježava ulaz na prazni prostor iza crkve sv. Marije na Placi. Na južnome dijelu novonastaloga trga gradi se niz kuća na k.č. 97-99, koji se pruža okomito na trg.

Trg ispred crkve sv. Pankracija u 16. stoljeću zatvara se 1562. godine gradnjom dviju kuća na k.č. 9, koje su vremenski smještene natpisom na nadvratniku. Tom gradnjom trg postaje manji zatvoreni gradski prostor, gotovo zasebna gradska četvrt.

Gračišće u 17. i 18. stoljeću (Sl. 8. i 9.) – Venecija 1616. godine opet napada Gračišće, no nakon duge borbe bila je prisiljena povući se.⁴⁰ Početkom 17. stoljeća (1600. godine) glavari Gračišća, Kaspar, u pismu nadvojvodi Ferdinandu opisuju Gračišće kao „željeznu i najjaču utvrdu” (*eysseriste und scherckhöste Vosstung*) u Pazinskoj knežiji.⁴¹ Tomassini 1641. godine opisuju da naselje ima tri bastiona i da je u obliku tvrđave te da u naselju postoji župna crkva s grobljem.⁴²

Najvažnija promjena u planimetriji naselja jest gradnja novoga gradskog bloka oko parcele biskupske palače. Nasuprot crkvi, u produžetku kuće na k.č. 106, sagrađene 1576. godine, gradi se 1656. godine kuća na k.č. 108, a 1658. godine na k.č. 110. Gradnja obiju kuća dokumentirana je natpisima iznad nadvratnika. Također se gradi kuća na k.č. 112. Preostala kapela sv. Antuna postaje integralan dio bloka. Blok popunjava i prostor ladonje, a glavni gradski trg postaje velik slobodni prostor iza crkve sv. Marije na Placi. Oko novoga se trga, na njegovoj zapadnoj strani, tijekom 17. i 18. stoljeća na gradskim zidinama grade nove gradske kuće na k.č. 102, 103 i 104. Istočni rub trga omeđuju već postojeći nizovi

³⁴ HUIĆ, 2015: 169-171. Sličan je primjer smještaja župne crkve s grobljem izvan naselja u Pazinu i Boljunu.

³⁵ BRATULIĆ, 1965: 245-256

³⁶ Na kordonskom vijencu uklesana je godina 1500. i ime Petro Compassi. Natpis je zabilježio A. Gnirs u svojem izvještaju od 9. 01. 1913., kada iznosi svoje zapazanje prilikom obilaska terena, i to zbog obnove kule. AVA-FHK Beč, Denkmalamt, K. 35, Z.142

³⁷ IVANČEVIĆ, 1966: 128

³⁸ Obnova lože i gradnja fontika dokumentirani su natpisom ugrađenim u zid lože.

³⁹ KANDLER, 1849: 254; KLEN, 1960: 4. Klen u svojem članku navodi da je izgrađeno gospodstijsko skladište zita (kašca) u Gračišću na glavnom trgu. Jedina kuća iz toga

SL. 15. GRAČIŠĆE, PALACA SALAMON, ISTOČNO PROČELJE
FIG. 15. GRAČIŠĆE, SALAMON PALACE, EAST ELEVATION

SL. 16. GRAČIŠĆE, POGLED NA ULICU POD FUMU
FIG. 16. GRAČIŠĆE, VIEW OF THE STREET "POD FUMU"

kuća iz 15. i 16. stoljeća. Ulaz na glavni gradski trg ističe crkva sv. Marije na Placi, kojoj je u 17. stoljeću prizidana lopica (Sl. 14.).

U naselju se 1756. godine osniva hospital, kao ustanova koja se brine o siromašnima i potrebitima. Hospital se 1778. godine useljava u kuću iz 15. stoljeća, koja se nalazila na putu što je spajao župnu crkvu i glavna gradska vrata.⁴³ Najveće ulaganje u naselju u 18. stoljeću jest temeljita obnova crkve sv. Vida u dvije etape od 1769. do 1803. godine. Crkva je prilikom obnove znatno povećana, ali je zadržala koncept trobrodne građevine. Događeno joj je reprezentativno pročelje.⁴⁴ Stari zvonik na pročelju je srušen pa se u 18. stoljeću uz crkvu gradi novi zvonik. Oko župne crkve bilo je i dalje groblje, sve do određivanja novoga groblja u 19. stoljeću, a to je jednim dijelom sprječavalo integraciju crkve u naselje, no u 17. i 18. stoljeću kuće se polako počinju približavati crkvi.

Gracisce u 19. i 20. stoljeću (Sl. 10.) – Povijesno gledano, Gracisce dijeli sudbinu svih naselja Pazinske knežije. Brzim razvitkom Pa-

zina gubi na ekonomskoj snazi i važnosti. Početkom 19. stoljeća naselje se zadržava unutar granice fortifikacija i gustoći izgrađenosti iz 18. stoljeća. U drugoj polovici 19. i osobito u 20. stoljeću širi se južno, s druge strane glavne prometnice, gdje je smještena nova škola, manji predio nove obiteljske stambene gradnje i groblje osnovano u 19. stoljeću. Unutar zidina u gradskoj matrici popunjavaju se slobodne parcele u blokovima i djelomično se grade zamjenske zgrade, postajući srednjovjekovnu parcelaciju. Mijenja se uređenje parcele – obiteljske kuće dobivaju vrt ispred uličnog pročelja. Kraj 20. stoljeća obilježen je popunjavanjem slobodnih parcela južno od povijesnog naselja i obnovom postojećih povijesnih kuća u povijesnoj jezgri za potrebe turizma.

ČIMBENICI URBANISTIČKOG IDENTITETA GRAČIŠĆA

ELEMENTS OF GRAČIŠĆE'S URBAN IDENTITY

Tijekom analize povijesnog razvoja naselja prepoznata su urbanistička obilježja topografskog smještaja, tkiva i ustroja naselja, obrambenog prstena naselja i javne zgrade u naselju.

Topografski smještaj – Gracisce se prostire duž uzdignute zaravni uz put koji je spajao Pazin s istočnom obalom Istre, slijedeći prirodno obilježje terena. Karakterističnu je siluetu naselje dobilo do 14. stoljeća gradnjom crkve sv. Vida na najvišoj točki naselja i gradnjom zidina uza zapadni rub naselja u potezu do glavnih gradskih vrata (Sl. 1.).

vremena koja odgovara opisu jest kuća na k.č. 105/1. Kandler u tekstu ne navodi o kojoj se kašći radi, ali iz konteksta se može protumačiti da je kašća u kastelu u Pazinu.

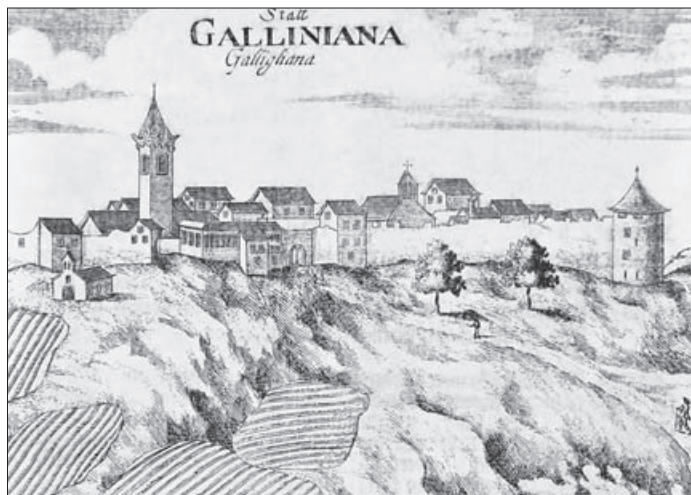
40 DE FRANCESCHI, 1870: 324

41 ČEĆ, DAROVEC, 2009: 242; AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, 22.9.1600. Zanimljivo je da u pismu glavar Gracisce traži od nadvojvode oružje, između ostaloga i dva velika topa.

42 TOMASSINI, 1641: 496

43 Hospital se osniva donacijom župnika Milotica. Aktivno djelovanje hospitala počinje 1778., a trajalo je do Drugoga svjetskog rata. Vidjeti detaljnije: CRJENKO MOGO-ROVIĆ, M. (2002.), *Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku*, „Povijesni prilozii”, 23: 105-116, Zagreb.

44 MARKOVIĆ, 2004: 67-70

SL. 17. GRAČIŠĆE, PANORAMA NASELJA KRAJEM 17. ST.
FIG. 17. GRAČIŠĆE, PANORAMIC VIEW OF THE SETTLEMENT,
LATE 17TH C.

Tkivo i ustroj naselja – Naselje ima kompleksan oblik. Manji trgovi, nastali ispred bratovštinskih crkava, međusobno su spojeni nepravilnom uličnom mrežom. Tkivo naselja sastoji se od manjih nizova kuća sa stambenom zgradom na uličnom potezu i s gospodarskim zgradama u usporednom nizu iza stambenih jedinica. Slične nizove nalazimo u Draguču, Kršanu, Boljunu ili Barbanu. U naselju nema blokova kuća. Koncept naselja s nizovima kuća uz glavnu i sekundarnu ulicu nastao je spontano dodavanjem građevina po potrebi, što je vidljivo zbog različite veličine parcela. Takav način formiranja nizova, tzv. *casa in linea*, možemo istovremeno, sve od 15. do 19. stoljeća, pratiti u Italiji u znatno većim gradovima, gdje je taj proces također bio spontan i neplaniran.⁴⁵

Ulice su bile popločene duguljastim kamenim blokovima složenim "na nož". Dobre primjere istoga opločenja, karakterističnog za srednjovjekovna naselja Istre, nalazimo u Kršanu, Draguču, unutarjem dvorištu pazinskog kaštela, Balama, Oprtlju, Završju.⁴⁶ Tkivo i ustroj naselja jesu urbanistički čimbenik identiteta, ali nisu jedinstveni za Gracisce. U Graciscu su srednjovjekovno tkivo naselja s karakterističnim dvostrukim nizovima stambenih i gospodarskih zgrada te parcelacija dobro sačuvani i danas čine jedno od prepoznatljivih obilježja povijesne jezgre.

Obrambeni elementi – Gracisce je bilo utvrđeno naselje s prstenom zidina i kulama, ali bez kaštela. Najstarije dijelove zidina možemo smjestiti u razdoblje od 12. do početka 14. stoljeća. U velikomu graditeljskom pothvatu zidine su obnovljene krajem 15. stoljeća, kada se na južnom rubu naselja gradi nova kružna kula prilagođena ratovanju topovima. Potez zidina s ulaznim kulama i sklopom glavnih gradskih vrata (uključujući propugnakul) najvažniji su čimbenici urbanističkog identiteta naselja. U svim povijesnim prikazi-

ma (model i Valvasorova grafika iz 17. stoljeća) obrambene zidine i sklop gradskih vrata uz crkvu sv. Vida najvidljiviji su čimbenici identiteta naselja. U današnjoj vizuri naselja zapadni potez zidina još uvijek dominira (Sl. 1. i 17.). Uzimajući u obzir da je gradnja okrugle kule 1500. godine bio značajan financijski pothvat, kao i izrazito suvremena gradnja za to razdoblje, jasno je da su i stanovnici naselja zidine i kule doživljavali kao jedan od čimbenika identiteta naselja.⁴⁷

Javne zgrade – Najvažnija javna zgrada u Graciscu do 16. stoljeća jest biskupska palača. Uz palaču, u naselju je od javnih zgrada izgrađena gradska loža u gradskim vratima, kašća i hospicij. Kompleks biskupske palače ruši se u 16. stoljeću. Osim javnih zgrada u naselju postoji župna crkva sv. Vida i četiri manje bratovštinske crkve. Crkva sv. Vida – mada je do 19. stoljeća bila zbog groblja oko crkve pomalo izolirana od naselja – značajan je čimbenik urbanog identiteta svojim smještajem na najvišoj točki naselja. Vertikala zvonika i masa crkve dominirala je naseljem tijekom cijeloga istraživanog razdoblja. Ostale javne zgrade nisu bile čimbenici urbanističkog identiteta naselja. Gradnja i rušenje biskupske rezidencije utjecali su na urbanistički razvoj, ali ne i na identitet naselja.

ZAKLJUČAK

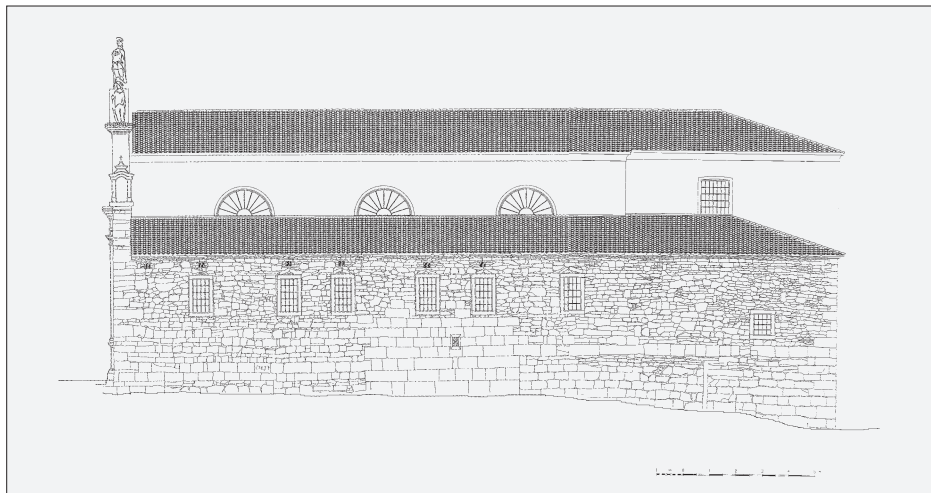
CONCLUSION

Razmatrajući urbanističko-arhitektonski razvoj Gracisce od 10. do 20. stoljeća mogu se izdvojiti četiri etape razvoja naselja:

- Gracisce do ulaska u sastav Pazinske Knežije 1342. godine – Gracisce je i prije formalnog ulaska u sastav Pazinske Knežije bilo jedno od važnijih naselja u središnjoj Istri o čemu govori nekoliko povijesnih dokumenata iz 12. stoljeća. Naselje je bilo utvrđeno zidinama i kulama. Prostiralo se od crkve sv. Pankracija i sv. Vida na sjeveru naselja do crkve sv. Eufemije na jugoistočnom rubu naselja.
- Gracisce u 15. i početkom 16. stoljeća – U 15. stoljeću započinje prva veća obnova naselja gradnjom crkve sv. Marije na Placi, biskupske palače i palače Salamon te uređenjem reprezentativnog prostora glavnog gradskog trga. Gradi se nekoliko i danas prepoznatljivih uličnih poteza kao što je ulica Pod Fumu prema crkvi sv. Eufemije.
- Gracisce u 16. stoljeću – Ovo je razdoblje obilježeno velikim graditeljskim pothvatom obnove zidina i kula te gradnjom nove, moderne okrugle kule na južnom rubu naselja,

⁴⁵ HUIĆ, ŠČITAROCI, 2012: 335; CORSINI, 1997: 35-38

⁴⁶ U naselju je nedavno obnovljeno opločenje ulica u neprimjerenom materijalu i tehnici. Dobar primjer obnovljenog opločenja možemo vidjeti u Žminju.

SL. 18. GRAČIŠĆE, CRKVA SV. VIDA, IZVADAK IZ FOTOGRAMETRIJSKE SNIMKE JUŽNOG ZIDA CRKVE SV. VIDA I POGLED NA NJEGA U VRIJEME GRAĐEVINSKIH RADOVA
 FIG. 18. GRAČIŠĆE, CHURCH OF ST VID, SEGMENT OF THE PHOTOGRAMMETRIC IMAGE OF THE SOUTH-FACING WALL AND VIEW OF THE SOUTH-FACING WALL DURING CONSTRUCTION WORKS

čime se definira jedno od glavnih urbanističkih obilježja Gracišća. U naselju se ruši biskupska palača i započinje proces premještanja glavnog gradskog trga.

d) Gracišće nakon ratnih sukoba u 17. i 18. stoljeću – Posljednje razdoblje većih radova i širenja naselja jest nakon Uskokoga rata početkom 17. stoljeća. U naselju se završava formiranje novog glavnog gradskog trga. Na zidinama se grade nove stambene kuće. Najveća investicija je obnova crkve sv. Vida koja svojim novim gabaritima potvrđuje dominantnu ulogu u vizuri naselja.

Analiza povijesnoga razvoja naselja pokazala je, osim sistematizacije i objedinjavanja postojećih podataka, dvije nove činjenice o razvoju Gracišća. Glavni gradski trg bio je ispred biskupske rezidencije i glavnih gradskih vrata do rušenja rezidencije u 16. stoljeću. Na trgu je bio smješten etalon trgovačkih mjera te gradska loža unutar gradskih vrata, bratovštinska crkva sv. Marije na Placi i biskupska palača. Rušenjem palače gradski se trg premješta ispred novih reprezentativnih građevina u naselju, palače Salamon i crkve sv. Antuna. O položaju trga govori smještaj crkve sv. Marije na Placi, ulazom usmjerenim prema gradskim vratima i začeljem okrenutim prema današnjemu glavnom trgu. Gradnjom crkve sv. Marije na Placi, biskupske rezidencije i palače Salamon, Gracišće u 15. stoljeću uređuje reprezentativan gradski prostor na ulazu u naselje.

U Gracišću, prema dosadašnjim istraživanjima, nema dokaza da je u naselju postojao kaštel. Na južnom zidu današnje crkve sv. Modesta i Kresencija uočava se dio zida zi-

dan većim, dobro obrađenim kamenim blokovima u pravilnim redovima (Sl. 18). Uspoređujući tu zidnu strukturu sa strukturom zida krsanske kule ili pazinske branič-kule, taj zid možemo vremenski smjestiti najkasnije u 13. stoljeće. S obzirom na to da nisu provedena arheološka istraživanja, ne može se utvrditi je li to zid stare crkve sv. Vida ili možda ostatak neke prethodne građevine, odnosno ostatak kaštela sagrađenog na strateskoj, lako branljivoj uzvisini.

Analiza razvoja naselja ukazala je na **čimbenike urbanističkog identiteta** Gracišća. Najvažnija obilježja naselja jesu obrambene zidine i kule (zapadni potez zidina s okruglom kulom). Zidine, kule i sklop gradskih vrata najznačajniji su dijelovi naselja prikazani na povijesnim grafikama i modelima. Na srednjovjekovnom pečatu Gracišća prikazana je jedna od gradskih kula, a najveće i najsuvremenije investicije u naselju bile su upravo u zidine i kule.

Crkva sv. Vida sa zvonikom svojim je smještajem na najvišoj točki naselja čimbenik urbanističkog identiteta naselja u silueti naselja i prikazana je na svim povijesnim prikazima naselja, bez obzira na ostale bratovštinske crkve unutra Gracišća koje su joj svojim položajem na glavnomu gradskom trgu (crkva sv. Marije na Placi) ili svojom veličinom (crkva sv. Eufemije) mogle konkurirati. Ostale javne zgrade u naselju nisu karakteristični čimbenici urbanističkog identiteta naselja.

Prepoznatljivo tkivo naselja, mada karakteristično za srednjovjekovna naselja u Istri, u Gracišću je dobro očuvano pa je stoga karakterističan čimbenik urbanističkog identiteta naselja. Potpuno očuvani ulični potezi ulice Pod Fumu i paralelne ulice koja vodi prema zvoniku postali su paradigmatički primjeri sačuvanog srednjovjekovnog urbanizma istarskih gradova.

47 Istovremeno s okruglom kulom u Gracišću u Istri se grade okrugle kule u Pazinu, Žminju, Barbanu i Boljunu, ali te su kule izrazito srednjovjekovnih obilježja (visoke i prilagođene ratovanju hladnim oružjem). Vidjeti detaljnije: Huić, 2015: 185-188.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

- BENUSSI, B. (1897.), *Nel medio evo. Pagine di storia istriana*, Società istriana di archeologia e storia patria, Poreč
- BENUSSI, B. (1924.), *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Stab. art. tipografico G. Caprin, Trieste
- BRATULIĆ, V. (1963.-1965.), *Urbari Pazinskog feuda (16. stoljeća)*, dio I – Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 8-9: 139-204; dio II – Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 10: 245-290
- BUDINICH, C. (1916.), *Spitzbogige Bauwerke in Istrien und den angrenzenden Gebieten*, Jahrbuch des Kunsthistorischen, Institut der K.K. Zentralkommission für Denkmalpflege 10: 7-68, Wien
- BUDINICH, C. (1984.), *Arhitektonske studije, Pula-Rijeka.*, Čakavski sabor – Istarska naklada – Otokar Kersovani – Edit – Centro di ricerche storiche – IKRO Mladost, Pula-Rijeka-Rovinj-Zagreb
- CAPRIN, G. (1895.), *Alpi Giulie. Seguito ai libri Marine istriane, Lagune di Grado, Pianure Friulane etc.*; Stabilimento artistico tipografico G. Caprin, Trieste
- CORSINI, M.G. (1997.), *Residential building types in Italy before 1930: the significance of local typological processes*, „Urban morphology”, 1: 34-48, Birmingham
- ČEĆ, D.; DAROVEC, D. (2009.), *Značenje seoskih utvrda uz mletačko-habsbursku granicu u ranom novom vijeku*, „Povijesni prilozii”, 37: 217-246, Zagreb
- DE FRANCESCHI, C. (1879.), *L'Istria, Note storiche*, Tipografia di Gaetano Coana, Poreč
- DE FRANCESCHI, C. (1964.), *Storia documentata della Contea di Pisino*, Editrice Societa' Istriana di Archeologia e storia patria, Venezia
- DREMPETIĆ, J. (1997.), *Revitalizacija naselja središnje Istre s posebnim osvrtom na tri naselja koja gravitiraju Pazinu: Beram, Lindar i Zarečje*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb
- FUČIĆ, B. (1960.), *Petar Beracić 'fundator' u Gračišcu*, „Bulletin IAZU”, VIII/1: 8-11, Zagreb
- FUČIĆ, B. (1964.), *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u Istri*, disertacija, Rijeka-Ljubljana, strojopis
- GRAH, I. (1983.), *Pazinski kraj u izvještajima picanskih i porečkih biskupa Svetoj Stolici 1588.-1780.*, „Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu”, sv. 26, Pazin-Rijeka
- GRUBER, D. (1924.), *Povijest Istre*, Zagreb
- HUIĆ, I. (2015.), *Kasteli i naselja sjeveroistočne Istre od 10. do 18. stoljeća – urbanistički razvoj i preobrazbe*, doktorski rad, mentor: Obad Šćitaroci, M., Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- HUIĆ, I.; OBAD ŠĆITAROCI, M. (2012.), *Draguc u Istri – nove spoznaje o urbanističkom razvoju naselja*, „Prostor”, 20 (2 / 44/): 329-339, Zagreb
- IVANČEVIĆ, R. (1966.), *Model srednjovjekovnog Gračišća*, „Peristil”, 8-9: 125-130, Zagreb
- IVETIĆ, M. (2000.), *Pazin na starim razglednicama*, Grad Pazin, Pazin
- KANDLER, P. (1849.), *Fogli stracciati dal libro Memorie di un Viaggiatore, La provincia dell' Istria* (8.12.1849.), 4 (63/64): 149-255; URN:NBN:SI:

DOC-5HBS447W from <http://www.dlib.si>, (Gračišće 254), [18.11.2012.]

- KANDLER, P. (1877.), *Corrispodenze*, La provincia dell' Istria, anno XI, n.18: 137-141, Trieste (Pazin 139, Gračišće 139)
- KIRAC, L. (1990.), *Crtime iz istarske povijesti* (pretkisak iz 1946.), naklada Josip Turčinović, Pazin
- KLEN, D. (1969.), *Urbar Pazinske grofovije (1498.)*, „Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu”, 14: 51-160, Pazin
- KLEN, D. (1977.), *Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i gradana u Mletackoj Istri*, Radovi 10: 305-334, Institut za hrvatsku povijest, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- LIPOVAC, N. (1994.), *Analiza arhivske graficke i kartografske dokumentacije Petrinje, Prilog istraživanju urbanog razvoja grada*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet, Zagreb
- MARGETIĆ, L. (1993.), *Polozaj Barbana i Planje 1099. godine*, Vjesnik istarskog arhiva, sv. 2-3: 41-48, Povijesni arhiv u Pazinu, Pazin
- MARKOVIĆ, V. (2004.), *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
- PRELOG, M. (2007.), *Poreč – grad i spomenici*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
- SEMI, F. (1935.), *L'arte in Istria*, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, vol. XLVII: 23-129, Società Istriana di archeologia e storia patria, Pula
- TOMASINI, G.F. (1837.), *De Commentariis storici-geografici della Provincia dell' Istria (1641.)*, Arheografo Triestino, vol. IV: 490-492, Trst
- TOSCO, C. (2003.), *Il castello, la casa, la chiesa, Architettura e societa nel medioevo*, Piccola biblioteca Einaudi 243, Giulio Einaudi Editore, Torino
- VALVASOR, J.W. (1689.), *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Ljubljana
- VIŠNJIĆ, J. (2008.), *Petrpilosa. Arhitektonska analiza srednjovjekovne utvrde*, magistarski rad, Univerza na Primorskem, Koper
- VLAKEČIĆ, R. (2002.), *Gracišće i isprava iz 1409. godine*, Gračaški zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas: u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999. (urednik ŠIKLIĆ, J.): 23-33; Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije; Poglavarstvo općine Gračišće, Gračišće
- *** (1892.), *Capo d'Istria e provincia tutta, intorno a confini suoi con Trieste e con Contado di Pisino ed altre materie, raccolte nell'anno 1732*; Scritture e Carte de Pub. Confini con il Cont. di Pisin esistenti nell'Archivio di Pinguente, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, vol. VIII, fasc. 1-2: 409-478, Società Istriana di archeologia e storia patria, Poreč
- *** (1987.), *Codice Diplomatico Istriano*, priručnik: P. Kandler, Trieste
- *** (1991.), *Crkva u Istri, osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije* (ur. BARTOLIĆ, M.; GRAH, I.), IKD „Juraj Dobrila”: Josip Turčinović, Biskupski ordinarijat, Pazin, Poreč

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

- Archivio di Stato di Trieste, Via La Marmora 17, Trieste [ASTR], Catasto franceschino, Mappa del Catasto franceschino, Distretto di Pisino Comune di Gallignana d'Istria /196 b Mappa catastale del Comune di Gallignana d'Istria foglio IV, sezione IV (1820 – sec. XIX primo quarto)
- Državni arhiv u Splitu, Glagoljaska 18, Split [DAST], (0152) Arhiv mapa za Primorje, (Archivio provinciale delle mappe di Littorale) – Trst (1819.-1919.); 1820.-1895. Katastarski planovi za Istru, Gračišće, Originalni katastarski plan u 26 listova iz 1820. s reambulacijom iz 1875., Detaljni katastarski plan naselja Gračišće i zaselaka u mjerilu 1:720 iz 1876.
- Državni arhiv u Rijeci, Park Nikole Hosta 2, Rijeka [DAR], (DAR-390) Fond Danilo Klen (1910.-1990.) Trst, Zagreb, Rijeka; kutija 1, 2
- Arhiv Republike Slovenije [AS], Zvezdarska 1, Ljubljana, Republika Slovenija, Fond Deželni stanovi, sig. SI AS 2

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

- KRIZMANIĆ, A.; VUČIĆ, B. (1997.), *Grad Pazin, povijesna jezgra, Kastel – Buraj*, Studija s pripremnom dokumentacijom za PUP, Pazin
- Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Kačićeva 26, Zagreb [AF], arhiv Katedre za teoriju i povijest arhitekture
- Državna geodetska uprava [DGU], Sektor za topografsku izmjeru i državne karte

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SL. 1.	Snimio: J. Kliska
SL. 2.	Crtež: I. Huić, 2015.
SL. 3.	IVANČEVIĆ, 1966: 125, snimio: N. Gatin
SL. 4., 11., 13.	Snimila: I. Huić
SL. 5.-10.	Crtež: I. Huić, 2014.
SL. 12., 14.	Snimio: Ž. Bistrovic
SL. 15.	Autori: Škaric, Štok, Glatz, Vukasini, Trkulja, Orčić, AF-KTPA, 1984.
SL. 16.	Snimio: D. Krizmanic
SL. 17.	VALVASOR, 1689: 171
SL. 18.	Zavod za fotogrametriju, KO Pula; snimila N. Nefat

SAŽETAK

SUMMARY

URBAN DEVELOPMENT OF GRAČIŠĆE IN ISTRIA NEW INSIGHTS AND ELEMENTS OF ITS IDENTITY

The architecture and urban forms of the medieval Istrian settlements owe their origins to two different lines of tradition (the central European and the Venetian) which merged over time. The central Istrian settlements in the area known as Pazin county (nowadays Pazinština) have retained their medieval layout and character until today.

This study aims to analyze the identity features of the medieval Istrian settlements being well exemplified in Gračišće settlement. Methodologically based on field research, it examines the preserved micro-urban entities (blocks – lines, streets, squares) as well as an inventory of all the historic structures registered in the cadastre from the early 19th century including the available graphic representations and plans.

The maps provide all graphic data relevant to the interpretation of the settlement development. The analysis encompasses its topography and strategic location in the area as well as its urban structures and architecture. The applied research methodology including the archaeological method of stratigraphic analysis provides detailed data about the development of particular structures thus leading to a profound insight into the urban development of the entire settlement revealing the elements of its urban identity.

The wider surroundings of the settlement, nowadays the municipality of Gračišće, border the municipalities of Cerovlje, Žminj, Barbab, Pican and Pazin. Strategically located on a hill, it dominates the area along the road Pazin-Gračišće following the natural topography of the terrain. Its present historic nucleus has an elongated oval plan with the parish church of Sts Vitus, Modestus and Crescentia at its peak and a town gate at its lowest point.

The history of urban and architectural development of Gračišće, specifically in the period between the 10th and the 20th century, reveals that the settlement considerably expanded in three stages. In the late 13th and the early 14th century, the count family Gorički consolidated power over a vast territory. They made large investments into the acquisition of new land and the repair of the existing castles and defense walls around the settlement. The second crucial stage was the 15th and the early 16th

century after the wars between Venice and the Habsburgs, Turkish conquests, and the advent of firearms. The third period of major construction works and expansion began in the early 17th and continued well into the 18th century when redevelopment and reconstruction of the devastated county including the Venice's neighbouring territory finally started.

The analysis of the settlement's urban development identified the following urban features: its topographic position, fabric and structure, defense walls and public buildings.

The settlement acquired its characteristic outline until the 14th century with the church of Sts Vitus, Modestus and Crescentia built at the highest point of the settlement and with the town walls built along the western border up to the town gate. Despite the fact that the church was somewhat isolated from the rest of the settlement until the 19th century because of the graveyard around it, it is definitely perceived as a significant element of Gračišće's urban identity owing to its dominant position. The bell tower and the church volume dominated the settlement throughout the analyzed period. Other public buildings cannot really be considered the elements of its urban identity.

The fabric of the settlement consists of lower lines of houses with residential dwelling units fronting the street and the outbuildings lined behind them. This concept of the settlement consisting of lines of houses along the main and the secondary street resulted from a spontaneous development when new structures were built as necessary. This type of line formation, the so-called *casa in linea* can be also traced in Italy between the 15th and the 19th century in much larger cities where such a development was also spontaneous and unplanned.

The fabric and the structure of the settlement are elements of urban identity not only in case of Gračišće. A recognizable fabric of the settlement, typical of the medieval Istrian settlements, is well preserved in Gračišće and therefore a characteristic element of its urban identity. The entirely preserved street named Pod Fumu as well as parallel streets leading to the bell tower can be considered paradigmatic examples of medieval urbanism.

Throughout its history Gračišće was a fortified settlement with defense walls and towers and no castles. The oldest parts of the walls were built between the 12th and the early 14th century. The walls were renovated during a period of extensive construction in the late 15th century when a new round tower adjusted to cannon warfare was built on the eastern rim of the settlement.

The walls with the entry towers and the main town gate adjacent to the church of Sts Vitus, Modestus and Crescentia (including the *propugnaculum*) are the essential and most conspicuous elements of the settlement's urban identity as can be seen in all historical representations. The present skyline of the settlement is still nowadays dominated by its west walls. The analysis of the historical development of the settlement reveals two new facts about Gračišće's development. The main town square had been in front of the bishop's residence and the main town gate until the residence was demolished in the 16th century. On the square there was an *étalon* of trading measurement standards and the town loggia behind the town gate, the church of St Mary on Placa and the bishop's palace. After the palace had been demolished, the town square was formed in front of the new representative buildings, the Solomon palace and the church of St Anthony.

Scientific researches give no evidence so far about the existence of a castle in the settlement. A part of the south-facing wall of the present church of Sts Vitus, Modestus and Crescentia was obviously built with larger, well dressed stone blocks set in regular courses. The remnants of the town walls raise the possibility that some castle might have been there until the 12th century.

Gračišće, with its interesting history, can be rightly considered a paradigmatic example of a medieval settlement with the well preserved elements of urban identity. Its position along the border of the Venice's territory in Istria, its strategic significance as the most affluent settlement of the Pazin county, and its key role in the defense system around Pazin were actually the main reasons why major investments were made in the Middle Ages in its defense system, the construction of representative palaces, and its development in general.

IRMA HUIĆ

MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Dr.sc. **IRMA HUIĆ**, dipl.ing.arh., viša je konzervatorica u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu. Doktorirala je 2015. na Studiju povijesti umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu s temom „Kasteli i naselja sjeveroistočne Istre od 10. do 18. stoljeća – urbanistički razvoj i preobrazbe”.

Akademik **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI** redoviti je profesor Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditelj je znanstvenoistraživačkog projekta *Heritage Urbanism*. Područje istraživanja: kulturno naslijeđe i revitalizacija naslijeđa. [www.scitaroci.hr]

IRMA HUIĆ, Dipl.Eng.Arch., senior conservationist at the Croatian Conservation Institute. She obtained her Ph.D. in art history from the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb with her thesis "Castles and Settlements of the northeastern Istria between the 10th and the 18th c. – Urban Development and Transformations". Academician **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**, Full Professor at the Faculty of Architecture in Zagreb. He is head of the research project *Heritage Urbanism*. His research interests are focused on cultural heritage and its revitalization. [www.scitaroci.hr]

